

MATERIÁLIE

NEZNÁMÝ PROSTOR STRAKONICKÉHO HRADU

JIŘÍ VARHANÍK

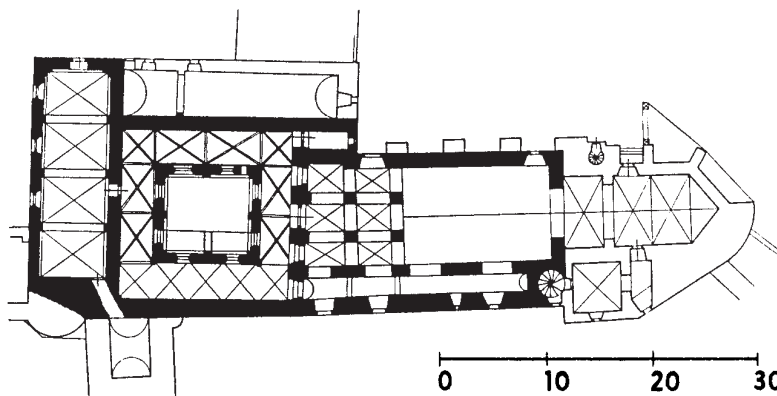
Strakonický hrad zaujímá v bohatém fondu památek naší středověké architektury nesporně výjimečné místo. To však není jen důsledkem prokázané kontinuity osídlení tohoto místa, sahající hlouběji do minulosti než je u našich kamenných hradů běžné, což má již samo o sobě mimořádný význam, ale především neobvyklého spojení panského sídla s komendou rytířského řádu. Právě tato skutečnost byla bezprostřední příčinou výstavnosti nejstarších dochovaných částí celého areálu s poměrně bohatým, ještě románským tvaroslovím. Vazbě na církevní instituci a s ní souvisejícím majetkoprávním vztahům vděčíme i za vznik a dochování písemných pramenů, které sice nemohou dát jednoznačnou odpověď na všechny otázky, které v souvislosti s počátky a prvotní podobou strakonického hradu vyvstávají, nicméně přinášejí pozoruhodné informace, jaké u našich ostatních nejstarších hradů vesměs postrádáme. Analýze uvedených písemných pramenů stejně jako architektury hradu již byla v literatuře mnohokrát věnována pozornost. V tomto příspěvku se pokoušíme vyhodnotit velmi pozoruhodnou nálezovou situaci, v dosavadních pracích opomíjenou, přestože určité indicie na její existenci poukázaly již dříve, která dokládá nové závažné skutečnosti o stavebním vývoji hradu a zejména o jeho stavebním rozdělení mezi světského a církevního spoluvlastníka.

Strakonický hrad leží na pravém břehu řeky Otavy při jejím soutoku s menší Volyňkou. Tyto vodní toky zabezpečovaly již od počátku ochranu zdejšího osídlení od severu a východu, zatímco na západě a jihu byl hrad od okolního terénu oddělen širokým a hlubokým příkopem.

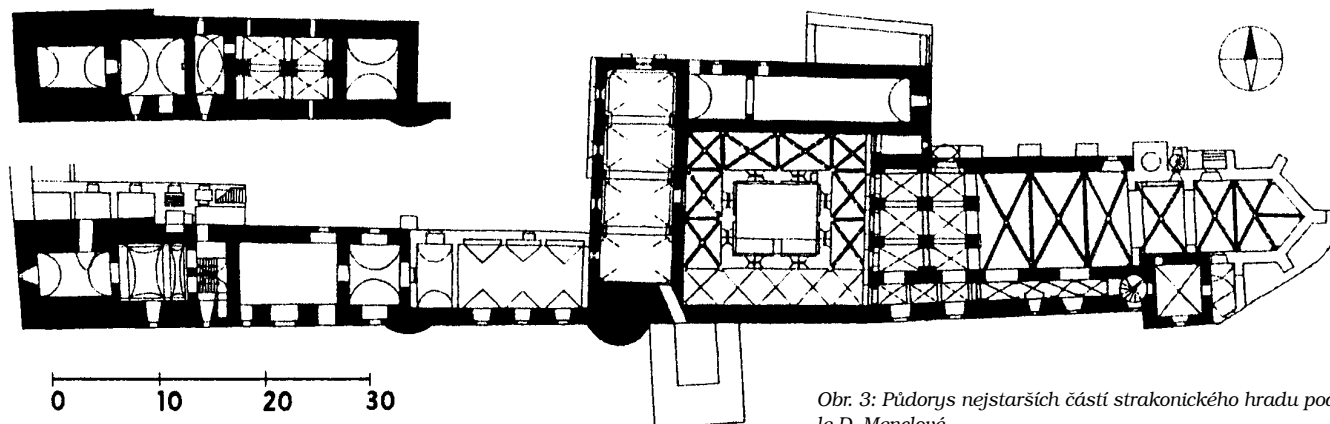

Obr. 1: Jižní průčelí strakonického hradu s věžicí segmentového půdorysu a věží Jelenkou. Snímek z doby po opravách z 30. let z archivu autora.

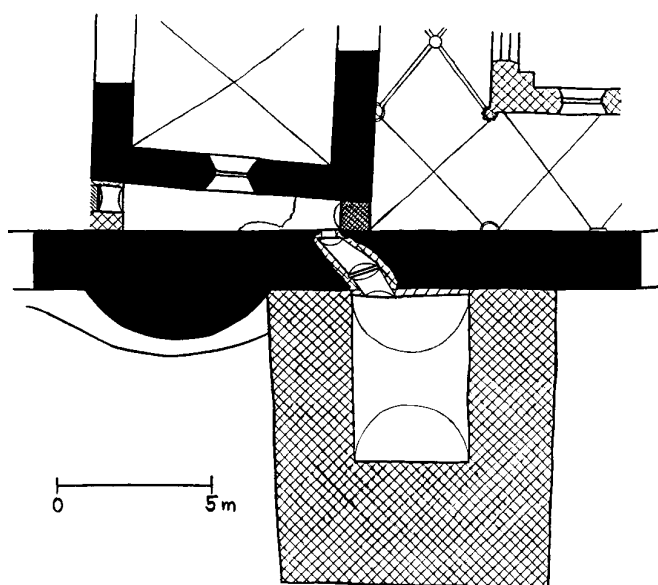
Komplex nejstarších budov je situován podélně na nevýrazném skalním hřebetu při jižní straně zhruba trojúhelníkového hradního areálu. Sestává od východu k západu z kostela johanitské komendy, pak z její kvadratury, vymezené na západě příčným křídlem s bývalou kaplí sv. Jiří, tzv. kapitulní síní, již odpovídá na jižním průčelí plná věžice segmentového půdorysu, dále pak z úseku hradební zdi na věžici navazující a končí palácem v jihozápadním nároží hradu.

Obr. 2: Půdorys komendy johanitů na strakonickém hradě podle A. Merhautové.

Obr. 3: Půdorys nejstarších částí strakonického hradu podle D. Menclové.

Obr. 4: Náčrt půdorysu v úrovni horní části přízemí věže Jelenky a přilehlých budov s prostorem někdejší hradební uličky. Černě položeno románské zdivo, hustě křížkovaně východní zeď oddělující prostor komendy, křížkovaně gotické zdivo, šrafované pozdně gotické, hustě šrafované novodobé. Kresba autor, s použitím zaměření SÚRPMO z r. 1967.

Nejstarší zmínka o Strakoncích se vyskytuje v predikátu Bavora ze Strakonice, svědka na královských listinách z r. 1235.¹⁾ Informace o konkrétních budovách přináší o něco mladší listina z r. 1243, již král Václav I. potvrdil donaci Bavora ze Strakonice johanitskému řádu, v níž se výslovně uvádí věnování kostela a špitálního domu ve Strakoncích (*ecclesiam et domum hospitalis*).²⁾ Další listina, tentokrát Bavora ze Strakonice, hlásící se k témuž roku, však ve skutečnosti vznikla poněkud později, blízko roku 1255, v prostředí břevnovského kláštera a věnování je v ní formulováno tak, že z předchozího darování je výslovně vyloučen „*domus principis*“, interpretovaný jako Bavorův palác.³⁾ V této Bavorově listině tedy není výslovně uvedeno, že darovaný dům je domem špitálním, jako tomu bylo v předchozí listině královské.

Roku 1310 je uváděn strakonický klášter (*claustrum*), aniž je v areálu hradu blíže lokalizován, avšak sotva lze pochybovat, že za klášter byla považována kvadratura komendy s kostelem.⁴⁾

Konečně listina z r. 1318 vydaná Vilémem ze Strakonice obsahuje výčet řádového majetku na hradě a jeho nejbližším okolí. Johanité tehdy vlastnili polovinu hradu, v níž byl klášter sv. Vojtěcha, sahající od brány proti kuchyni světského spoluvlastníka hradu až k bráně města proti mostům, i s touto branou a věží nad branou a vlastní klášter, dále pak špitál na mostě a další nemovitosti, jejichž poloha není pro poznání nejstarší podoby hradu rozhodující.⁵⁾ Zcela jednoznačný je údaj rozlišující klášter, situovaný uvnitř hradu, od špitálu, ležícího na mostě (in ponte).

Dosavadní hodnocení nejstaršího stavebního vývoje hradu se samozřejmě o tyto údaje písemných pramenů většinou opírala, ovšem jejich interpretace se lišily. Pro stručnost shrneme závěry pouze novější literatury.

A. Birnbaumová soudila, že hrad byl založen v první čtvrtině 13. století. Za palác, resp. falc považovala budovu tzv. kapitulní síně, zatímco palác s věží a kaplí v jihozápadní části hradu přiřkla až Bavorovi II. Darovanou bu-

Obr. 5: Rozeta v jižní stěně tzv. kapitulní síně. Foto J. Noll.

dovu situovala mezi falc a kostel.⁶⁾ V. Mencl na základě slohové analýzy dospěl k datování hradu již do druhé poloviny 12. století a předpokládal, že v r. 1243 již všechno stálo hotovo, pouze klášter na předhradí přestal být vlastnictvím svého zakladatele.⁷⁾ Podobně považovala všechny tyto části za románské D. Menclová. Významný je však její postřeh, že mezi lodí kostela a jižní hradební zdí vznikla úzká ulička, připojená později jako boční loď ke kostelu.⁸⁾ O plně věžici v jižním opevnění hradu uvedla, že zesilovala i tak 4 m silné čelo přízemní síně komendy. A. Merhautová usoudila, že přijatelnější jsou závěry A. Birnbaumové, než V. Mencla. Jako nejstarší se jí zdála tzv. kapitulní síň, která byla oním darovaným domem, upraveným pro potřeby kapitulní a patrně tehdy opatřeným kruhovým oknem a portálkem. Darovaný kostel podle A. Merhautové není možné přesvědčivě spojovat s kostelem nynějším, protože kaple na hradech bývaly menších rozměrů. Jihozápadní palác považovala tato autorka již za raně gotický.⁹⁾ D. Líbal v recenzi této práce A. Merhautové námítl, že nejstarší dochované části hradu jsou na hranici románského a gotického slohového období a že dochovaný organismus nevznikl před rokem 1243.¹⁰⁾

Zevrubnou pozornost věnoval strakonickému hradu J. Kuthan, avšak ztotožnit dochované stavby s budovami zmiňovanými v nejstarších písemných pramenech se nepokusil. Zdůraznil, že plná věžice v jižní hradbě nemůže být bezpečnou oporou pro datování, ačkoli „*se plně hlásí k tradicím románského pevnostního stavitelství*“. Autor datoval nejstarší části strakonického hradu včetně jihozápadního paláce přibližně do let 1220-1243.¹¹⁾ V nepublikovaném elaborátu stavebně historického průzkumu SÚRPMO z r. 1967 vyjádřili M. Vilímková a D. Líbal názor, že darovaný dům by bylo možné hledat někde v západní části podkruchtí kostela, které vykazuje určité anomálie.¹²⁾

Zcela zásadní poznatky přinesl archeologický výzkum hradu, prováděný na různých místech hradního areálu v letech 1975-1976 A. Hejnou v souvislosti s rekonstrukcí technických sítí a objektů.¹³⁾ Nejpozoruhodnější výsledky zaznamenal výzkum v interiéru tzv. kapitulní síně, kde byly zjištěny dvě fáze osídlení, předcházejícího výstavbě této dochované budovy. Zatímco první z nich náleželo ohniště s kamenným obložením a jámou, jejíž výplň obsahovala úlomky hradištní keramiky, druhá fáze byla reprezentována objektem s kamennou konstrukcí, zaniklým při

Obr. 6: Pohled z přízemí věže Jelenky na průchod z tzv. kapitulní síně. Foto J. Noll.

stavbě tzv. kapitulní síně. Zjištěná část obdélného, kostrovými hroby obklopeného objektu s vnějšími rozměry $4,3 \times 6$ m, s delší osou ve směru východ - západ, byla uvnitř příčkou rozdělena na menší západní a větší východní prostor. Zdivo tohoto objektu o síle pouhých 50 cm mělo na vnitřní straně spíše lomovou konstrukci, na vnější straně byly pečlivě lícované kvádríky. Autor výzkumu datoval tento objekt do první třetiny 13. století, s větší pravděpodobností k jeho počátku. Domníval se, že našel jednu ze staveb zmiňovaných královskou listinou z roku 1243, a přiklonil se k závěru, že jde podle vnitřního dělení o tribunový kostel. Kromě toho přiřkl k jedné z obou fází předdonačního osídlení kůlový objekt, zachycený z části na jihovýchodní ploše nádvoří před západním traktem komendy, u něhož chudá nálezová situace nedovolila určit jeho funkci, ani jej jednoznačně přiřadit k jedné z obou předdonačních fází osídlení. Jen velmi omezené výsledky přinesl výzkum pod podlahou přízemí věže Jelenky, k nimž se vrátíme níže. V souladu s většinou ostatních autorů A. Hejna soudil, že královská listina z roku 1243 potvrzovala již daný stav, tedy že k založení komendy johanitů mohlo dojít ještě před tímto datem, nikoli však dříve, než kolem roku 1220.

Jak již bylo výše uvedeno, dosavadní literatura nevěnovala vzájemnému vztahu věžice segmentového půdorysu, zpevňující jižní obvodní hradbu, a budově tzv. kapitulní síně bližší pozornost.

Věžice předstupuje před vnější líc hradby asi o 1,6 m, přičemž poloměr jejího zaoblení činí přibližně 3,5 m. Jižní

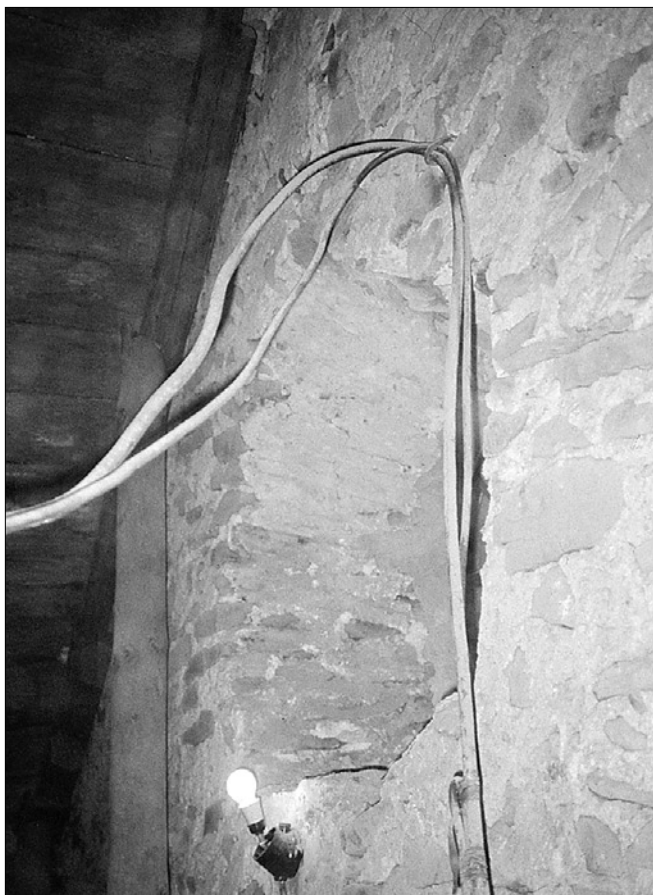
Obr. 7: Prostor někdejší hradební uličky, pohled k východu. Vpravo vnitřní líc jižní hradby, v popředí podpory schodiště. Foto autor.

stěna interiéru tzv. kapitulní síně není s vnějším lícem hradby po obou stranách věžice, na východní straně ovšem překrytém přístavbou hranolové věže Jelenky, rovnoběžná. Kromě toho však na složitější situaci v těchto místech poukazovala zazděná rozeta v horní části jižní stěny tzv. kapitulní síně, která koresponduje s poněkud níže položenou dobře známou rozetou v protější, severní zdi, otvírající se navenek bohatě profilovaným ostěním s bobulovým dekorem. Zazdívka jižní rozety, která však nevyplňovala otvor až po vnitřní líc zdiva kapitulní síně, a signalizovala tak existenci okenního otvoru v těchto místech, byla odstraněna až v souvislosti se stavebními úpravami prostoru, spojenými s posledním restaurováním bohatého souboru gotických nástěnných maleb v nedávné době.¹⁴⁾

Existence tohoto zazděného okna však byla již dříve zmíněna v nepublikovaném elaborátu stavebně historického průzkumu SÚRPMO z r. 1967 a nika vymezená jeho ustupující zazdívkou je zakreslena také na zaměření strakonického hradu, provedeného touto specializovanou organizací v témže roce, právě tak jako na plánu otiskem J. Kuthanem v r. 1977, jemuž bylo uvedené zaměření zjevně podkladem.¹⁵⁾

Nízké novodobé dveře v jihovýchodním koutě tzv. kapitulní síně vedou do chodbičky, zjevně dodatečně proložené, směřující šikmo k jihovýchodu do neosvětleného valeně klenutého prostoru v přízemí věže Jelenky.

Křivolace vedený průchod byl ve zcela nedávné době nevhodně povrchově upraven, takže v jeho spodní části, bohužel, není možné ověřit charakter zdiva, jímž v délce

Obr. 8: Vnější špaleta jižní rozety tzv. kapitulní síně. Foto autor.

přibližně 5 m tato komunikace probíhá. Přestože je vypočítací hodnota spodní části průchodu uvedeným zásahem zásadně omezena, signalizuje určité náznaky jeho západní stěna, která se několikrát zalamuje. Pro poznání konstrukcí, jimiž tato dodatečná komunikace prochází, jsou daleko významnější její výškové poměry. Zatímco počáteční, severní část průchodu je krytá nízkou segmentovou klenbou s vrcholnicí ve výšce něco přes 2 m nad novodobou, k jihu klesající dlažbou, přibližně v polovině délky světlá výška průchodu náhle vzrůstá o cca 1,5 m. Jižní, podstatně vyšší část průchodu je zaklenuta segmentovou klenbou, přerušenou zbytky dřevěné zárubně. Ze zjištěné situace je zřejmé, že neobvykle utvářená spojovací chodba mezi tzv. kapitulní síní a přízemím věže Jelenky nejenže nevznikla najednou, ale především že nebyla proražena v jednolitě mase zdiva. V jejím průběhu lze odlišit zejména horní partii jižní, vyšší části průchodu s poměrně rovnými stěnami, kolidujícího s valenou klenbou přízemí Jelenky, na něž navazuje značně nerovné prohloubení a zároveň rozšíření tohoto otvoru. Tato horní, nepochybně starší část průchodu prochází šikmo necelé 2 m silným zdivem původní hradby a na severním konci se otvírá do nevelkého neupraveného průlezu nad severní, nižší částí průchodu.

Uvedený otvor situovaný nad záklenkem nižší, severní části průchodu je dosažitelný po žebříku. Tudy je možné proniknout do stísněného prostoru s delší osou východ-západ. Jeho délka činí přibližně 7 m, šířka na východě pouhých 93 cm, zatímco šířka při jeho západní stěně je 152 cm. Jižní stěnu tohoto neobyčejného interiéru tvoří pře-

vážně intaktní vnitřní líc obvodní hradby, resp. věžice, v těchto místech hradbu zesilující. Její lomové zdivo je překryto dobře zachovalou původní omítkou, tvořenou roze-
třením kvalitní malty vyteklé ze spár, z níž vyčnívají pouze čela větších kamenů.

Obdobně je utvářena protější, severní stěna, v níž se otvírá vnější špaleta jižní rozety tzv. kapitulní síně. Při posledních stavebních úpravách byl do rozety napevno osazen nový dřevěný zasklený rám. Průměr dosti nepravidelné vnější špalety rozety v lici zdi činí přibližně 1,5-1,6 m, světlost okenního otvoru činila před osazením rámu asi 0,9 m. Kromě spodní části vnější špalety, kde nebyl alespoň přibližně kruhový tvar otvoru dodržen, vykazuje další anomálie její záklenek. V pravé (východní) části porušuje pravidelný tvar záklenku okolní jen velmi hrubě rádkované zdivo, jehož struktura se nikterak nepřizpůsobuje v něm zřízenému otvoru, ale naopak do něho zcela neorganicky zasahuje a díky své soudržnosti vlastně plní funkci jakési primitivní přechůdkové klenby až po vertikální trhlinu, procházející přibližně od vrcholnice špalety nepravidelně vzhůru. Převážná část obvodu špalety naproti tomu je vyskládána z víceméně radiálně kladených lomových kamenů na bednění, bohatě zalévaných maltou, v níž se zachovaly otisky prkének. Zbarvení, stejně jako struktura malty a charakter zdiva v okolí okna nevykazuje žádné znaky jeho dodatečného průrazu.

Na západní straně je prostor uzavřen příčnou zdí, dodatečně na spáru vezděnou mezi obě předchozí. Zeď z lomového kamene je ve spodní části opatřena k severu excentricky posunutým průchodem, vyzděným včetně segmentové špalety z cihel formátu 8 x 13 x 27 cm. Ten je v hloubce 80 cm uzavřen mladší cihlovou zdí.

Velice pozoruhodná je nejkratší, východní zeď, vezděná podobně jako protější mezi obě podélné starší na spáru. Ve výšce asi 2,8 m nad úroveň sousedního průlezu v jižní zdi je na pravé (jižní) straně této příčné zdi, vyzděné bez zjevné snahy o jakoukoli pečlivost z lomových kamenů, patrná určitá anomálie, kdy značně nepravidelný líc zdiva poněkud ustupuje a místo lomového kamene je zde užito několika vysokých cihel včetně terakotové tvarovky. Horní část zdi, od úrovně nejvýše patrně cihly, je oddělena výrazným maltovým ložem. Stejně zbarvená malta je použita ve zmíněné nevelké cihelné zazdivce a spojuje příčnou zeď v těchto místech s vnitřním lícem jižní hradby, zatímco níže se spára mezi oběma zdmi rozšiřuje na zřetelnou me-

Obr. 9: Detail záklenku vnější špalety rozety. Foto autor.

Obr. 10: Dělicí zeď mezi komendou a světskou částí hradu. Foto J. Noll.

zeru. Nejvyšší část příčné východní zdi stoupá nad segmentovou klenbou, která je k ní na spáru přiložena. Hrubě provedená klenba s patkami na podélných zdech je vyzděná z lomového kamene na bednění, po němž jsou na jejím nevelkém zachovaném úseku patrné otisky v maltě. Na rubu klenby spočívá vrstva zásypu. O něco dále k západu je patrný přibližně v téže výšce nevelký fragment výběhu klenby většího poloměru na jižní stěně prostoru. Jaký byl vzájemný vztah obou kleneb a zda byl uvedený prostor po určitou dobu své existence zaklenut celý, je dnes obtížné rozhodnout jednak pro nedostupnost horních partií tohoto prostoru ve východní části a zejména v důsledku zřízení dřevěného schodiště nad částí západní, stoupajícího od západu ze vstupní místnosti do dnešní muzejní epizice, do 1. patra nad ambitem. Vydřeva pod schodištěm tvoří podhled převážné části popisovaného prostoru, přičemž v těchto místech překonává výškový rozdíl asi 3 metrů.

Bednění spočívá na dřevěných podporách, z nichž jedna dvojice stojí při západní příčné zdi. Odsud stoupá objemná hromada sutí, dosahující vrcholu pod rozetou tzv. kapitulní síně, odkud její úroveň poněkud klesá ke vstupnímu průlezu. Suť, znemožňující ověřit charakter podlahy prostoru, o níž lze jen s velkou opatrností podle malého úseku při západní zdi soudit, že byla v poslední „provozní“ roli před zasypaním tvořena udusanou hlínou, brání přístupu i k spodním částem podélných zdí. Ty jsou v těchto místech, stejně jako obě zdi příčné, nahozeny hrubou okrově zbarvenou omítkou, dosahující nepravidelně do výšky něco přes 2 m od úrovně nejnižšího, rumem nezasypaného místa při zazděném průchodu v západní zdi.

Nové nálezy dovoluují zásadním způsobem korigovat do-

Obr. 11: Horní část dělicí zdi s čelem segmentové klenby. Foto autor.

savadní názory na podobu a stavební vývoj této skutečně klíčové partie složitěho stavebního organismu strakonického hradu, jakkoli některé interpretace zůstanou pouze v hypotetické poloze.

Rozhodujícím zjištěním je především skutečnost, že budova kapitulní síně a jižní hradba s věžicí segmentového půdorysu jsou zcela samostatné, na sobě po technické stránce nezávislé stavby. Nález dochované partie vnitřního líce hradby vylučuje hypotetickou interpretaci věžice jako pozůstatku válcové věže menšího průměru.¹⁶⁾ Ze vzájemného vztahu obou staveb a situace rozety v jižním průčelí kapitulní síně lze dojít k závěru, že popisovaný prostor mezi nimi nebyl původně interiérem. Složitější je interpretace anomálií zjištěných v záklenku rozety. Nápadný a neobvyklý průnik zdí do stěny špalety, které v tomto místě nahrazuje běžným způsobem zřízený záklenek, jaký se pak uplatňuje v těsném sousedství, poukazuje k tomu, že nejde o dodatečnou výpravku poškozené špalety, ale spíše o doklad nekvalifikovaného provedení stavby, kdy snad částečné zborcení ramenátu, vymezujícího požadovaný tvar špalety mělo za důsledek mechanické pokračování běžné zdíci techniky i do místa zamýšleného otvoru.

Původně volný prostor mezi jižním průčelím kapitulní síně a hradbou měl zpočátku charakter jakési hradební uličky, stejně jako o něco širší dnešní jižní boční loď kostela, jak si povšimla již D. Menclová.¹⁷⁾ Lze se tedy důvodně domnívat, že tento stísněný prostor byl původně po celé délce průchozí a nebyl jako dnes přerušen jižním ramenem křížové chodby.

K uzavření uličky při jihovýchodním nároží tzv. kapitulní síně však patrně došlo ještě před zřízením křížové

Obr. 12: Detail koutu mezi dělicí zdi a vnitřním lícem jižní hradby - cihlová zazdíčka s tvarovkou. Foto autor.

chodby, neboť teprve horní část této dělicí zdi s úsekem cihel a terakotové tvarovky, odpovídajících materiálu použitému v hojném počtu na jejich příporách a klenbách, je nejspíše současná s její výstavbou. Spodní část dělicí zdi naproti tomu mohla vzniknout záhy po dokončení mladší z obou zdí, které uličku vymezovaly, tedy hradby a jižního průčelí tzv. kapitulní síně. Vzhledem k fragmentu segmentové klenby s otisky prkének šalování lze rovněž předpokládat, že nejvyšší část uvedené příčné zdi spolu s touto klenbou k ní na spáru přiloženou jsou podstatně starší nejen než barokní úprava jižního ramene ambitu, která nahradila gotické klenby s žebry z tvarovek křížovými klenbami bez žeber, ale také než vestavba schodiště na dnešním místě.

Pozoruhodná je zejména okolnost, že úzký prostor hradební uličky zůstal po dělení hradu až po tuto dělicí zeď zjevně v rukou Bavorů ze Strakonice, přestože hranice komendy na západní straně byla bezpochyby tvořena západním průčelím tzv. kapitulní síně. Vzhledem k tomu, že plocha uličky byla z užitkového hlediska naprosto zanedbatelná, ne-li nevyužitelná, nabízí se vysvětlení, že světský spoluvlastník hradu projevil snahu podržet co největší část obvodové fortifikace, v těchto místech právě zpevněné plnou věžicí, ve své moci. Tomu neodporuje ani nová odlišná interpretace vzniku věže Jelenky. Masivní hranolová věž je připojena v bezprostředním sousedství věžice ke starší hradbě zvenčí, takže předstupuje daleko do příkopu. V literatuře je v souladu se svým vnějším výrazem a úpravou horních podlaží s arkýři bez výjimky řazena do

období nejpozdější gotiky, pouze nepublikovaný stavebně historický průzkum SÚRPMO uvažuje o vzniku věže koncem 14. století.¹⁸⁾ Vzhledem k tomu, že sonda archeologického výzkumu v interiéru věže dosáhla hloubky pouze 180 cm v zásypu, k bližšímu datování věže nepřispěla. Ve vzdálenosti 70 cm od vchodu do podvěží od severu byla v hloubce 40 cm zachycena zeď, svou vnější stranou připlentovaná ke skalnímu podloží. Výkop jižně od této zdi zjistil pouze nevelký, segmentově zaklenutý výklenek v západní zdi.¹⁹⁾

Značná výška staršího vstupu nad současnou podlahou přízemí neodpovídá současnému horizontálnímu dělení interiéru věže. Vzhledem ke své poloze v příkopu věž nepochybně obsahovala hluboký suterén, který byl posléze zavezen sutí smetišního charakteru, zjištěnou archeologickým výzkumem.²⁰⁾ K čemu sloužil výklenek v západní stěně, není jasné. Nynější vysoké přízemí věže bez jakýchkoli osvětlovacích otvorů, zaklenuté valenou klenbou, asi souvisí až s pozdně gotickou přestavbou. Průchod starší hradbou, jehož horní část se zachovala, byl tedy zřejmě prorazen v době, kdy věž byla přepatrována odlišně a podlaha přízemí byla o něco výše. Složitějšímu stavebnímu vývoji věže se zdají také nasvědčovat armovací kvádry obou volných nároží, které se uplatňují pouze v jejich spodních částech, zatímco výše pokračuje lomové zdívo. V neposlední řadě vzbuzuje u předpokládané pozdně gotické novostavby údiv rezignace na zřízení jakýchkoli střílnovitých otvorů v podélných zdech suterénu a přízemí věže, ačkoli její situace k takovému zajištění příkopu a jižního průčelí hradu palnými zbraněmi musela přímo vybízet. Soudíme proto, že věž Jelenka, resp. její spodní část byla založena ještě za rozdělení hradu, ovšem nikoli johanity, ale světským spolumajitelem hradu, tedy před r. 1402, kdy johanité získali hrad celý. Odpovídá tomu rozbor písemných pramenů, provedený M. Vilímkovou, která došla k závěru, že podle inventáře z roku 1776 se za kapitulní síň, tehdy užívanou jako kaple Božího hrobu, nacházel depozitář, zřízený z bývalého vězení v přízemí Jelenky. V době pořízení tohoto inventáře tedy již chodbička z někdejší kapitulní síně do Jelenky musela být prorazena, zatímco předtím bylo přízemí věže přístupné z přízemí paláce, kde se tehdy nacházely stáje, a nikoli z kapitulní síně.²¹⁾

Světský spolumajitel tedy výstavbou Jelenky nahradil starší plnou věžicí a příznačným způsobem okupoval další část obvodní fortifikace dále k východu. Věž, resp. její spodní část, byla přístupná právě uvedenou hradební uličkou a zčásti dochovaným průchodem v hradbě, který se otvíral těsně před dělicí východní příčkou a směřoval šikmo do severozápadního koutu interiéru věže. Věž pak bylo možno vysunout co nejdále k východu před jižní průčelí sousední komendy, tvořené zde rovněž starou jižní hradbou, za níž ležela křížová chodba, obklopující nevelký rajský dvůr.

Jak už bylo výše konstatováno, horní partie uvedené dělicí zdi mezi oběma částmi hradu přiléhá k vnitřnímu líci jižní hradby těsně na spáru. Mezi starší spodní částí zdi a hradbou je patrná mezera, která stěží mohla vzniknout jinak, než určitou statickou poruchou hradby, jež se zřejmě začala mírně vyklánět k jihu. Tomu bylo právě přístavbou Jelenky zabráněno, a lze tedy předpokládat, že stavba horní části dělicí zdi a Jelenky od sebe nejsou příliš chronologicky vzdáleny, nejsou-li dokonce současně.²²⁾

Obr. 13: Zbytky kleneb nad východní částí někdejší hradební uličky. Foto autor.

Není jisté, zda až v souvislosti se zástavbou původně volného prostoru při jižní hradbě mezi tzv. kapitulní síní a jihozápadním palácem byla zřízena druhá příčná zeď, uzavírající hradební uličku na západní straně, opatřená cihlovým průchodem, který umožňoval komunikaci z této nové budovy do uzavřeného, šachtovitého prostoru někdejší hradební uličky a odtud do Jelenky, či zda k tomu nedošlo dříve. Této účelové funkci odpovídá omezený rozsah nové omítky. V té době byl však tento prostor již asi překryt klenbou, ovšem nevíme, zda po celé délce. Z provozu byl takto postupně vzniklý pozoruhodný interiér definitivně vyrazen průrazem chodbičky, která spojila tzv. kapitulní síň s přízemím Jelenky. Horní partie tohoto prostoru s výjimkou fragmentů kleneb na východě byly nově upraveny po zřízení schodiště, když se tak ocitly nad jeho úrovní, k čemuž došlo nejspíše v rámci renesančních úprav, neboť podle inventáře z r. 1637 schodiště v těchto místech již existovalo.²³⁾

Pokusíme-li se shrnout výsledky pozorování zjištěného úseku hradební uličky, je nejprve třeba konstatovat, že jižní průčelní zeď tzv. kapitulní síně nevykazuje žádné indicie, které by nasvědčovaly adaptaci původně profánní budovy k sakrálním účelům. Obě rozety, otvírající se v kratších, protějších stěnách tzv. kapitulní síně poukazují spíše na to, že jde o součást původního záměru výstavby johanitské komendy. Nápadný je ovšem rozdíl v provedení těchto víceméně rovnocenným způsobem umístěných okenních otvorů. S bohatě profilovaným tesaným ostěním severní rozety podivně kontrastuje primitivní, vlastně pod-

průměrná zednická práce na vnější špaletě jižního okna.²⁴⁾ Nabízí se zde jediné uspokojivé vysvětlení, že totiž v době výstavby tzv. kapitulní síně jižní hradba již stála a jižní rozeta pak hleděla do úzké hradební uličky a pohledově se prakticky zvenčí neuplatňovala, takže nebyla pocítována potřeba při stavbě vzniklou závadu alespoň dodatečně napravit. Jednoznačné důkazy o časové prioritě hradby oproti vnitřní dochované zástavbě však bohužel k dispozici nejsou.²⁵⁾

Prostor hradební uličky mezi hradbou a jižním průčelím tzv. kapitulní síně náležel po rozdělení hradu k části světského spoluvlastníka hradu, a po připojení hranolové věže Jelenky, vybudované v době někdy od konce 13. století do r. 1402 tímto stavebníkem, sloužil jako přístupová komunikace do této věže, resp. jejích spodních částí.

Obtížnější je ztotožnění uvedených staveb s budovami uváděnými v písemných pramenech 13. století. Nelze vyložit, že právě budova tzv. kapitulní síně mohla být oním špitálním domem, jehož darování bylo potvrzeno v r. 1243. Na druhé straně je však třeba si uvědomit, že popis hradu z r. 1318 rozlišuje „klášter“, tj. vlastní komendu ve východní části hradu, od špitálu, ležícího na mostě, tedy zjevně mimo vlastní areál hradu.²⁶⁾ Problematická je rovněž interpretace objektu zjištěného A. Hejnu pod tzv. kapitulní síní jako tribunového kostela.²⁷⁾ Skromné rozměry zachycené části objektu a zejména pouhá půlmetrová síla zdiva je v nápadném nepoměru vůči známým sakrálním architekturám z konce 12. a počátku 13. století. Právě srovnání s dosavadními poznatky o dobové stavební produkci by dokonce mohlo vést k pracovní hypotéze, že nalezený objekt byl jen zděnou substrukcí stavby, provedené ze dřeva. Takový kostel ovšem sotva mohl odpovídat významnému společenskému postavení stavebníka, nešlo-li o zámerně budované provizorium, čemuž se ostatně zdá napovídat poměrně krátká doba existence tohoto objektu.

Mnohé otázky týkající se počátků strakonického hradu sice zůstávají otevřené, ale alespoň na některé z nich se možná podaří najít odpověď snáze, než by se na první pohled zdálo, jako tomu bylo v tomto případě.²⁸⁾

POZNÁMKY:

- 1) CDB, č. 104, s. 124; č. 105, s. 125.
- 2) CDB, č. 34, s. 114 n., I. Hlaváček, I., 1972; Český panovník a jižní Čechy v době předhusitské, JSH 41, Praha 1972, s. 1n.
- 3) CDB IV/1, č. 35, s. 116, J. Šebánek, S. Dušková, Listina v českém státě doby Václava I., Praha 1963, s. 81 n.
- 4) RBM, s. 1235.
- 5) Strakonický hrad, stavebně historický průzkum SÚRPMO, 1967. Ve stati o dějinách objektu s. 6, M. Vilímková upozornila, že originál listiny ve Státním ústředním archivu je datován 1. 11. 1321.
- 6) A. Birnbaumová, Strakonický hrad, Praha 1947, s. 12.
- 7) V. Měnclová, Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách, Zprávy památkové péče 20, 1958, s. 139.
- 8) D. Měnclová, České hrady I, Praha 1972, s. 82-85.
- 9) A. Merhautová, Rané středověká architektura v Čechách, Praha 1971, s. 325-329.
- 10) Recenze knihy A. Merhautové cit. v pozn. 9, Umění 22, 1974, s. 174.
- 11) J. Kuthan, Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1977, s. 77 n., 235 n.
- 12) Viz pozn. 5, Stavební historie - M. Vilímková, D. Libal, s. 154.
- 13) A. Hejna, Archeologický průzkum v areálu hradu ve Strakonici, Výzkumy v Čechách 2/1985, s. 75 n.
- 14) A. Martan, Restaurování středověkých nástěnných maleb v kapitulní síni v ambitech z konce 13. století až 4. čtvrtiny 15. století a průzkum v kostele sv. Prokopa ve Strakonici, Umění 42, 1993, s. 264.

- 15) Viz pozn. 5, architektonický rozbor, M. Heroutová, M. Vilímková, s. 129, J. Kuthan cit. v pozn. 11, tab. II na s. 48, V zaměření z r. 1967 je prostor za zazděnou rozetou schématicky vyznačen jako nepřístupný.
- 16) A. Birnhaumová, cit. v pozn. 6, zde předpokládá kulatý donjon. Jako objekt s kruhovým půdorysem je věžice zakreslena na situaci hradu u A. Sedláčka, Hradý, zámky a tvrze království českého 11, Praha 1897, na s. 128. V současné době tuto možnost navrhl T. Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1995, s. 272. V této souvislosti je třeba připomenout, že existenci druhé, dále k západu z hradby podstatně méně vystupující věžice nelze mít za prokázanou. Příkop je na této straně v současné době silně zarostlý náletovými dřevinami, čímž je možnost průzkumu této části vnějšího lince zdíva omezena, ale určité nerovnosti, které vykazuje, podle našeho názoru nelze jednoznačně jako věžici interpretovat. Tomu nasvědčují i dostupná zaměření této části hradu, stejně jako starší fotografie.
- 17) Viz pozn. 8.
- 18) Viz pozn. 13.
- 19) Viz pozn. 13.
- 20) Viz pozn. 13.
- 21) Viz pozn. 5, s. 23, 51. Severní stěna přízemí Jelenky poněkud předstupuje před úroveň vnějšího lince starší hradby, jak je patrné v zaměření. Jde pravděpodobně o plentu, která plnila funkci klenebního čela stávající valené klenby, a proto tento útvar zároveň s klenbou řadíme s určitou výhradou rovněž do období pozdní gotiky.
- 22) Velká hranolová věž, dodatečně připojená ještě v 13. století zvenčí ke starší hradbě, je známá z hradu v Jindřichově Hradci. T. Durdík, K chronologii obytných věží českého středověkého hradu, Archaeologia historica 2, 1977, 221 n.
- 23) Viz pozn. 5, s. 30.
- 24) V souvislosti s restaurováním nástěnných maleb v interiéru tzv. kapitulní síně došlo i k analytickému přiznání částečně dochovaného kružbového okna jižního pole prostoru, které se kdysi otvíralo v západní zdi, ale později bylo zazděno. A. Martan, cit. v pozn. 14. Podle fotografické dokumentace nálezové zprávy restaurátorů A. Martana, J. Čecha a J. Kadery z 15. 6. 1984 lze s určitou výhradou soudit, že okno nenáleží nejstarší stavební etapě budovy, neboť se zdá, že ve zdivu špalety bylo použito vysokých gotických cihel. Je-li tato interpretace fotografie z nálezové zprávy správná, mohlo by pak zřízení okna nejspíše souviset se stavební aktivitou v komendě na sklonku 13. století. Odpověď na tyto otázky se však již vymyká rozsahu tohoto příspěvku a proto není také uvedeno okno zachyceno v připojeném náčrtu půdorysu.
- 25) Případnému archeologickému výzkumu těchto míst, který by mohl přinést zejména odpověď na základní otázku vzájemného vztahu obou staveb - jižní hradby s věžicí a budovy tzv. kapitulní síně, brání kromě značného množství suti, jejíž spodní část pochází snad ještě ze zřícených kleneb, zatímco horní je nejspíše tvořena vybouranou zazdívkou rozety, zejména nepřístupnost prostoru, jeho rozměry a v neposlední řadě existence nedávno opětovně restaurovaných nástěnných maleb v sousedním prostoru kapitulní síně, které by neměly být bez vážného důvodu ohrožovány zvýšenou prašností.
- 26) Viz pozn. 2, 3, 15. Přestože se úvahám nad interpretací písemných pramenů nelze v rámci tohoto příspěvku blíže věnovat, je třeba zdůraznit, že došlo-li k věnování „špitálního domu“, nabízí se jako logické vysvětlení, že nešlo o jakoukoli stavbu, johanitskému řádu věnovanou k sakrálnímu, resp. charitativnímu využití, ale o budovu za účelem obdarování záměrně vystavěnou nebo o objekt ve shodě s použitým adjektivem již provozovaný.
- 27) Viz pozn. 13.
- 28) Na závěr si nelze odpustit znepokojující poznámku, že k výjimečnému dochování popisovaného prostoru s velkými plochami intaktních líců zdí, pocházejících nepochybně hluboko z 13. století, nepřispěl ani tak institut památkové ochrany hradu, jako spíše nepřístupnost, nezájem a obtížná využitelnost tohoto zvláštního interiéru. Podle neblahých zkušeností z některých jiných objektů lze totiž mít oprávněné obavy, že kdyby byl tlak na exploataci této části hradu silnější, mohla být celá ojedinělá nálezová situace bez dalšího průzkumu zničena za účelem zřízení např. úklidové komory či obdobného nepostradatelného vybavení.

UNBEKANNTER RAUM DER BURG VON STRAKONICE

Die Burg von Strakonice gehört zu den unzählreichen böhmischen Burgen mit erhaltenen Überresten der romanischen Architektur. Die Burg liegt auf dem rechten Ufer des Flusses Otava bei dem Zusammenfluss mit der kleineren Volynka. Diese Wasserströmungen sicherten schon von Anfang an den Schutz der hiesigen Besiedlung von Norden und Osten, während im Westen und Süden die Burg vom übrigen Gelände mit einem breiten und tiefen Graben abgetrennt war. Das Komplex der ältesten Bauten ist länglich auf einem niedrigen Felskamm an der Südseite eines ungefähr dreieckigen Burgareals situiert und es besteht vom Osten zum Westen aus der Kirche der Johanniterkommende, dann ihrem Kreuzgang, begrenzt im Westen durch den Querflügel mit der ehemaligen Kapelle von St. Georg, dem sogenannten Kapitelsaal, dem in der Südfront eine Segmentbastei mit dem Segmentgrundriss entspricht, weiter an das Türmchen anschließenden Befestigungsmauer und es endet mit dem Palas in der Südwestecke der Burganlage. Zwischen diesem in die Südbefestigung eingebundenen Türmchen, und dem sogenannten Kapitelsaal wurde ein in der Literatur bisher unbekannter Raum entdeckt, den man als ein Burggässchen auslegen kann.

In der Südfront des sogenannten Kapitelsaales öffnet sich in ihn ein grob, bis primitiv durchgeführtes rundes Fenster, das dem analogisch situierten, aber qualifiziert in Steinmetzarbeit durchgeführten spätromanischen Fenster mit Kugeldekor in der Nordfront dieses Gebäudes entspricht. Aus dem Durchführungsunterschied kann man erkennen, dass in der Zeit des Aufbaus des sogenannten Kapitelsaales die südliche Befestigungsmauer mit dem Türmchen schon stand, aber man kann nicht entscheiden, ob der Bau dieses Gebäudes vor dem Jahre 1243 durchlief, wann man „domus hospitalis“ ausdrücklich erwähnt, oder ob es sich um ein anderes Gebäude handelt.

Das Burggässchen wurde bald darauf mit einer Trennmauer abgeschlossen, welche an dieser Stelle die Grenze zwischen der Johanniterkommende und dem restlichen Burgteil, einem weltlichen Besitzer gehörenden Teil der Burg, bildete. Dieser war Bauherr des quadratischen Turmes Jelenka, angeschlossenen von aussen zur älteren Befestigung sicher vor dem Jahre 1402, als die Johanniter die gesamte Burg erwarben der durch das erwähnte Burggässchen zugänglich war. Das Burggässchen wurde schliesslich ganz abgeschlossen. Infolge weiterer Bauinstandsetzungen wurde es zum Interieur.

ABBILDUNGEN

1: Südfront der Strakonicer Burg mit der Segmentbastei und dem Turm Jelenka. Lichtbild aus der Zeit nach den Instandsetzungen aus den 30. Jahren aus dem Archiv des Autors.

2: Grundriss der Johanniterkommende auf der Burg von Strakonice nach A. Merhautová.

3: Grundriss des ältesten Teiles der Burg von Strakonice nach D. Menclová.

4: Grundriss im Niveau des oberen Erdgeschosses des Turmes Jelenka und der anliegenden Gebäude mit dem Raum des ehemaligen Burggässchen. Schwarz das romanische Mauerwerk, dicht gekreuzt die östliche Trennmauer gegen die Kommende, gekreuzt gotisches, schraffiert spätgotisches, dicht schraffiert das neuzeitliche Mauerwerk. Zeichnung des Autors mit Benützung der Vermessung von SÚRPMO aus dem Jahre 1967.

5: Rosette in der Südwand des sogenannten Kapitelsaales. Lichtbild J. Noll.

6: Anblick vom Erdgeschoss des Turmes Jelenka auf den Durchgang vom sogenannten Kapitelsaal. Lichtbild J. Noll.

7: Raum des ehemaligen Burggässchen, Blick zum Osten. Rechts die Innenseite des südlichen Festungswerkes, im Vordergrund die Stützen der Treppen. Lichtbild der Autor.

8: Aussengewände der Südrosette des sogenannten Kapitelsaales. Lichtbild der Autor.

9: Detail der Einwölbung des Aussengewändes der Rosette. Lichtbild der Autor.

10: Trennwand zwischen der Kommende und dem weltlichen Teil der Burg. Lichtbild J. Noll.

11: Oberteil der Trennwand mit der Front des Segmentgewölbes. Lichtbild der Autor.

12: Eckendetail zwischen der Trennwand und der Innenseite des südlichen Festungswerkes - Ziegelmauerung mit Formstein. Lichtbild der Autor.

13: Gewölbeüberreste über dem Ostteil des ehemaligen Burggässchen. Lichtbild der Autor.